

Rehák László

SVETOZAR MARKOVIĆ ÉLETMŰVÉNEK ELMÉLYÜLTEBB ÉRTÉKELESE FELÉ

Május elején tartották meg a Svetozar Marković életművének szentelt tudományos értekezletek sorozatának újvidéki összejövételét. Az első jelentős szerb szocialista munkásságának tanulmányozása az utóbbi évtizedben sok új mozzanatot vetett felszínre. Csak másodlagos körülmény, hogy három éve volt halálának centenáriuma, sokkal lényegesebbek azok a lehetőségek, amelyek a marxizmus mai fejlettsége fokán adódnak azok a forradalmi, társadalmi tapasztalatok és felismerések, elméleti eredmények, amelyekkel a mai világ már rendelkezik.

A tudományos tanácskozás házigazdája a tartományi KSZ vezetősége elnökségének marxista kutatóközpontja volt. A szervező bizottságot ezúttal is több közvetlenül érdekelt intézmény képviselői alkották. Az előkészítő munkából a már említett intézményen kívül kivette részét a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, Svetozar Marković szülővárosának emlékmúzeuma, a kragujevaci Vörös Zászló-tanácskozások szervezete. Az Újvidéken megtartott tudományos értekezlet kerettémája Az öngazgatás Svetozar Marković eszmei-politikai nézeteiben volt. A kétnapos interdiszciplináris jellegű tanácskozáson részt vettek az egész ország jelentős központjainak Svetozar Marković-kutatói. A tudományos értekezleten Vajdaság legfelelősebb pártvezetői és köztisztviselői is képviseltették magukat. Az értekezlet lényeges mozzanatairól az újságírók folyamatosan értesítették a közvéleményt.

Helyes elképzelésnek bizonyult a szervező bizottságnak az a szándéka, hogy a részt vevőket nem kötelezte tanulmányaik előzetes ismertetésére. A vitázók „csak” felkészültek fejtegetéseikre, így felszólalásuk kapcsán valóban eszmecsere alakult ki és tényleges tanácskozás volt a szokásos monológok sorozata helyett, ami nehezen kerülhető el, ha a felszólaló az előre benyújtott saját közleményével van elsősorban elfoglalva. Bizonyos, hogy kockázatos is a szokványostól eltérő munkamódszer alkalmazása — különösen olykor, amikor nem egyszerű „kerekasztal-beszélgetésről” van szó, hanem olyan nagyszámú részvevőről, mint a májusi újvidéki tudományos tanácskozás —, de ezúttal ez bevált. Min-

denesetre a teljes anyag közreadása még sok szervezési erőfeszítést igényel és nem kevesebb energiát kíván a résztvevőktől is, hogy felszólalás-vázlataikat kiegészítsék, esetleg további kutatások eredményeit is beiktassák. A tudományos értekezlet anyagának kinyomtatásakor bizonyára tovább foglalkoznak folyóirataink magával az értekezlet mondanivalójával, ezért, ezúttal csak szűkre szabottan utalunk a tanácskozáson megvitatott, szerintünk alapvető kérdésekre.

Svetozar Marković egyévtizedes munkássága (1875 februárjában halt meg Triesztben, huszonkilenc évesen) igen sokoldalú volt, mély nyomokat hagyott Szerbia társadalmi viszonyainak alakulásában és a század utolsó harmadának politikai életében és osztályharcában, de a szerb nemzet haladó szellemiségének megerősítésében is, hisz 1872-ben egy évet emigránsként Újvidéken töltött és itt fejezte be és adta ki legjelentősebb művét Szerbia Keleten címmel. Svetozar Marković a Monarchia szerb ifjúsági mozgalma balszárnyának és az egész haladó mozgalomnak központi személyisége. Szerbiában indítja el az első szocialista lapot a Balkánon, A munkás-t. Irodalmi nézetei nagymértékben hatnak az újabbkori szerb irodalom kibontakozására. Az I. Internacionálé balkáni levelezője és harmadiknak közli lapjában az Internacionálé kiáltványát a párizsi kommün érdekében. Nézete és munkásságának a hatása, igaz különböző irányú módosulásokkal, jelen van a századvég szocialista és polgári törekvéseiben is, míg a századforduló forradalmi munkásmozgalma új korszakot nyitó szerepével már lezárja Svetozar Marković időszakát, azt az időszakot, amely mint központi egyéniséget felszínre hozza Dimitrije Tucovićot, a kor jelentős szocialistáinak az élén. Svetozar Marković hatása és jelenléte kézzelfogható, minthogy életműve ma sem jelent számkra egyszerűen csak történelmi, a múlt jobb megértését szolgáló meghatározót.

Ténykedésének alapvető értéke — és ezért is olyan mély és tartós hatása Szerbia, de a Balkán és Közép-Európa társadalmi folyamataiban —, hogy elmélyülten érezte és felfogta saját kora konkrét társadalmi viszonyait, kora leghaladóbb nézeteivel, alkotó módon világítva meg. Az a körülmény, hogy szocialista szemlélete oroszországi tanulmányai alatt kezdett kialakulni Csenyiszevszki hatására és csak az úton, nyilván még zürichi tartózkodása előtt, fogadja el a marxi tudományos szocializmust, nem bizonyulhatott gátló körülménynek. Forradalmárnak lenni, társadalmi változásokat elindítani az akkori fejletlen balkáni adottságok közepe legalább annyi önállóságot, eredetiséget és alkotó hozzáállást igényelt az akkori nyugat-európai társadalmi helyzethez viszonyítva, mint ma az ekvatoriális Afrikában szocialista társadalmi átalakítást kezdeményezni és vezetni.

Ezt ma, és gyakorlatilag csak századunk második felében vagyunk képesek így felismerni, amikor a szocializmus világfolyamattá vált, amikor a szocializmus Európa-központú felfogása már a múlté, de amikor

az egyes példák és tapasztalatok jelentősége is határozottabban a maga történelmi és társadalmi meghatározottságában mutatkozik meg.

A polgári történelemtudomány és irodalomtörténet alapján lekicsinylően értékelte az egyesült szerb ifjúság mozgalmát és külön Svetozar Marković egész tevékenységét azzal, hogy jószándékú de ifjonci utópisztikus eszközök és célok bajnokának tüntette fel Svetozar Markovićot és egykori követőit, akiknek többsége későbben „higgadt korában” a polgári politikai mozgalmak radikális szárnyát képezte, vagy a tudományok terén a polgári pozitivisták felfogások alapján alkotott. Az újabb levéltári kutatások az akkori nagyhatalmak nagy érdeklődését bizonyítják, mert a Marković által szorgalmazott törekvés, elsősorban a paraszti tömegeket megmozgató demokratikus nemzeti forradalmi célzat, amely az akkori deszpotikus bürokrata módszerekkel uralkodó fiatal burzsoázia ellen is irányult, keresztezte a nagyhatalmak szándékait a keleti kérdés megoldásában és veszélyeztette befolyásukat. Attól féltek, hogy elszabadul egy olyan forradalmi folyamat, amelyet már nem ellenőrizhetnek. Ez vonatkozik a cári Oroszországra, a monarchiára, de Franciaországra és Németországra is.

Az újabb kori szerb történelem egyik sarkalatos eseménysorozatának legszembetűnőbb kifejezője Svetozar Marković életműve, amely jelentős hatást gyakorolt, és megítélésében társadalomtudósaink Slobodan Jovanović értékelését követték. Valójában napjainkban döntik meg legkiválóbb marxista tudósaink ezt a megközelítési módot, amely alapján véve Ilija Garašavin nézeteit honosítja meg a történelemtudományban a maga nagyműveltségű és kitűnő stílárú kifejezőmódjával. Ez a tudományos alaposágú felismerés a Szerb Tudományos Akadémia és a vajdasági kutatómunka egyik jelentős eredménye, amelyet a szerb egyesület ifjúsági mozgalommal foglalkozó átgondolt kutatásai is már feltártak.

A marxista megközelítés a két háború között, akármennyire is helyes volt szándékában, a maga beskatulyázott gondolkodásával nem nyújthatott kellő eredményeket. Bizonyára Veselin Masleša tudománya a legjelentősebb, amelyben végleg megszakad a polgári társadalomtudósok igyekezete, hogy osztályuknak sajátítsák ki, bizonyos elhatárolásokkal, Svetozar Markovićot és életművét; mégis Masleša értékelésében a hangsúly Marković emberi-forradalmi nagyságán és törhetetlen következetességén van. Marković forradalmi útját és nézeteit a III. Internacionálé akkori sémái alapján az orosz „demokrata-forradalmárok” eszméinek és a véglegesen ki nem alakult marxista nézeteknek az összességéként tárgyalja és így Svetozar Markovićot, a szocializmus eszméjének első nagy hirdetőjét az utópista szocialisták késői követői közé sorolja.

Ma már világosabb előttünk, hogy Svetozar Marković nem csak kutatta, hanem alapján meg is találta a forradalmi társadalmi átalakulás konkrét és nem utópisztikus forradalmi taktikáját és stratégiáját, amely az akkori társadalmi helyzetből indult ki. Svetozar Marković megvalósítható módon egybekapcsolta a nempolgári társadalmi osztályok és ré-

tegek társadalmi elvárásait kizsákmányoltságuk megszüntetéséért, a nemzeti felszabadulásért és egyesülésért. A dolgozó tömegeket, elsősorban a még forrongó parasztságot, felkészítve és forradalmi akcióba lendítve kialakulhatott volna egy olyan forradalmi megmozdulás, amely hosszabb távon a kialakuló tőkés viszonyok tagadásává és a szocialista elveket tudatosan valló szocialista forradalmi folyamattá nőtt volna. Ilyen szempontból kell értékelnünk Svetozar Marković határozott antibürokratizmusát, a községek önkormányzatáért vívott harcát és a különböző szövetkezések szorgalmazását. Kimutatható, hogy nem táplált illúziókat az irányban, hogy a kézműiparosok szövetkezetei, vagy a parasztszövetkezetek és a falusi önkormányzat megteremti a szocialista társadalmat. Svetozar Marković tudatosan keresi és megtalálja a célszerű eszközt, hogy bevonja a nem-polgári osztályokat a közéletbe, hogy saját tapasztalatai alapján, kifejezve hiteles tőkésellenes társadalmi érdekeit, további politikai és más természetű műveltséggel szerveződjenek a társadalom szocialista átalakításában. Ebben Svetozar Marković megint csak a valós talajon állt, nem kívánt szalmalángú nekilendülést, állandóan szemmel tartotta a nemzetközi összefüggéseket.

A tudományos tanácskozáson sajnos képviselve voltak az utóbbi évtizedben született eredmények tükrében már meghaladtnak tekinthető fel fogások: az aprólékos méricskélés, hogy vajon miben és mennyiben volt Svetozar Marković marxista és mennyiben utópista szocialista, illetve Csenyiszevszki és Dabroljubov hatása alatt álló. Egy másik, felületes, affirmatív hozzáállás szerint a több mint száz év előtti társadalmi helyzetből fakadt meg gondolások a mostani jugoszláv forradalmi önigazgatási folyamatok megsejtései és ezeket meghatározó tartalmakként igyekeznek feltüntetni.

Újszerű és további tanulmányozást igényel még az az indoklás, amely megmagyarázta, hogy mi lehet az oka annak, hogy Svetozar Marković korszakalkotó, elsősorban tömeghatása ellenére, közvetlen elvbarátai és munkatársai nem biztosították a tudományos szocializmus marxista alkotói továbbfejlesztésének folyamatosságát. Egy részük az utópista szocializmusban sekélyesedett el, mások meg a polgári radikalizmusban feneklettek meg, így húsz év után a század utolsó évtizedében egy újra kezdésre volt szükség, amely közvetlenül a forradalmi munkáspárt meg alakulásához vezetett és a mai értelemben vett osztály-élcsoport vezetésével fejlődött a társadalomalakító forradalmi gyakorlat és elmélet.

Az újvidéki tanácskozás könyv alakban megjelenő anyaga mindenképpen kulturális életünk jelentős eseménye lesz, de még inkább megbizonyosodik közvéleményünk arról, amit a tanácskozás is hangoztatott. Nagyon is szükséges tehát a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia szerkesztő bizottságának munkáját meggyorsítani, hogy végre megjelenjenek és hozzáférhetőek legyenek Svetozar Marković összes művei. Ez annál is inkább indokolt, mert már eddig is az akadémiai kutatók jelentős, eddig ismeretlen anyagot tártak fel, amelyek Marković német nyelven kö-

zölt mint az I. Internacionálé levelezője. Nemrég egy már sajtó alá rendezett kéziratát is megtalálták a politikai gazdaságtan tárgyköréből. Ha a teljesség nem is valósítható meg maradéktalanul Svetozar Marković munkáinak közreadásában, kulturális életünk igényli egy, az eddigi egybegyűjtött munkáinál teljesebb kiadvány minél előbbi megjelentetését.